

Operele istoricului francez Jacques-Auguste de Thou în bibliotecile din Transilvania

Elena DAMIAN

Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, Facultatea de Drept, Cluj-Napoca
“Dimitrie Cantemir” Christian University, Faculty of Law, Cluj-Napoca
Personal e-mail: elena@sese.ro

Historian Jacques-Auguste de Thou's Works in Transylvanian Libraries

Remarkable personality of the French Renaissance, Jacques-Auguste de Thou (1553-1617), who dominated the historiography of the end of the XVIth century, is present with his works in some important Transylvanian libraries. Humanist, historian, magistrate and Parisian diplomat, moderate catholic, he edited his works with the entitled respect for the facts and with tolerance towards religion. He was one of the trusted people of Henry the IVth. Well documented, impartial, de Thou marked his value in *Historia sui temporis* (printed in Paris, between 1604-1608; forbidden in 1609; entails events between 1543 – 1607, work that began in 1591. This work, a model of erudition and objectivity, deserves our full attention also because it describes events that happened in our country between 1546-1560 and the victory of Mihai Viteazul (Michael the Brave) in Călugăreni in 1595. J.-A. de Thou was also a remarkable bibliophile, inheritor of a part of the rare book collection of Jean Grolier. The presence of his works in the Transylvanian libraries denotes the interest of our intellectuals for the works of his French Renaissance historian as of the first half of the XVIIth century.

Keywords: Jacques-Auguste de Thou, French Renaissance, historiography, Transylvania

Printre cei mai de seamă autori ai Renașterii franceze¹, se numără, cu siguranță și Jacques-Auguste de Thou. Operele sale, cunoscute și apreciate nu numai în Franța, ci și în întreaga Europă, au circulat și pe meleagurile noastre, unele exemplare valoroase păstrându-se și astăzi în câteva mari biblioteci din Transilvania.

Jacques-Auguste de Thou (Thuanus Jacobus Augustus, Paris, 1553 – Paris, 1617), umanist, istoric, magistrat și diplomat parizian, catolic moderat, și-a scris operele ”cu respectul cuvenit pentru fapte [...și în] spiritul toleranței în materie de religie”.² A fost un idealist căruia Henric al IV-lea i-a încredințat, pe lângă numeroase misiuni diplomatice, redactarea (alături de alți consilieri) Edictului din Nantes (emis la 13 aprilie 1598).³ Edictul cuprindea clauze cu caracter religios și politic, libertatea cultului protestant, garantarea de drepturi juridice, politice și militare pentru calvini. Prin Edictul din Nantes, se urmărea reinstaurarea păcii în regat, după îndelungate războaie religioase; a fost revocat în 1685 de Ludovic al XIV-lea, în 18 octombrie.

Jacques-Auguste de Thou, fiul lui Christophe de Thou (1508-1582), primul președinte al parlamentului

din Paris, și-a început studiile în capitala Franței, cu profesorii renumiți ai timpului său, apoi le-a continuat în alte universități ale regatului. La Valence, în 1571, a audiat cursurile celebrului jurist Jacques Cujas (1522-1590), care atrăgea în acea vreme elita tinerilor din întreaga Franță. Aici, l-a cunoscut pe Joseph Scaliger (1540-1609, umanist și filosof protestant) cu care a avut relații strânse de prietenie timp de 38 de ani. A revenit la Paris, cu puțin timp înaintea masacrului general al protestanților, comandat de Carol al IX-lea, în urma instigațiilor Caterinei de Medici și a celor din familia de Guises, în noaptea de 23 spre 24 august 1572 – Noaptea sfântului Bartolomeu. Printre cele aproape 3000 de victime, s-a aflat și amiralul Coligny (1519 – 1572).⁴ Consecința directă a acestui eveniment nefericit a fost reluarea războiului religios.

Destinat de familia sa carierei ecleziastice, Jacques-Auguste de Thou s-a stabilit în anul 1572 la unchiul său, Nicolas de Thou (1528-1598, fratele lui Christophe de Thou) atunci canonic la Notre Dame și, puțin mai târziu, episcop de Chartres. Aici, s-a dedicat cu râvnă studiului, cu scopul de a fi bine pregătit pentru viitoarea sa carieră. În anul următor, l-a însoțit în Italia

pe Paul de Fois (care avea acolo o misiune importantă). Cu acea ocazie, a vizitat Veneția, Florența, Verona, Padova Bologna, Neapole și Roma (aici a stat mai multe luni). În școlile și universitățile celebre din aceste orașe, s-a întâlnit cu cei mai renumiți profesori ai vremii, cu care, apoi, a întreținut o vastă corespondență, fiind preocupat încă de atunci de ideea de a aduna materialele necesare pentru a putea scrie într-o zi o operă importantă pentru posteritate. După ce a revenit la Paris (în 1574), și-a reluat studiile pe care le-a continuat încă 4 ani. Importanța rolului primului președinte al parlamentului din Paris, Christophe de Thou, a condus și la aprecierea prudenței și a priceperii fiului său, care va fi însărcinat cu diferite misiuni de încredere. În anul 1576, a fost numit consilier cleric în parlamentul din Paris. Doi ani mai târziu, a fost trimis să negocieze cu șefii partidei protestante, nemulțumiți că le-au fost încălțate unele promisiuni, iar, în 1581, a făcut parte din grupul de comisari trimiși în Guyenne să facă dreptate în camera din această provincie împărțită în două de problemele religioase.

În timpul șederii sale la Bordeaux, Jacques-Auguste de Thou s-a împrietenit cu Michel de Montaigne, pe atunci primar al orașului. În *Memoriile sale*, de Thou îl aprecia ca fiind „bărbat adevărat, dușman al oricărei constrângeri, care nu a intrat în niciun complot, foarte priceput în afaceri”.⁵

Din nou la Paris, de Thou a renunțat la cariera ecleziastică și a devenit raportor la Consiliul de Stat. În anul următor, a obținut dreptul de a moșteni funcția de președinte cu toacă de magistrat, în parlamentul din Paris, funcție pe care o avea unchiul său, Auguste de Thou. După alte numeroase misiuni reușite (în Normandia și Picardia), într-o perioadă de război civil, de Thou a fost recompensat pentru serviciile sale cu brevetul de consilier de stat (în 1588).

Henric al IV-lea l-a însărcinat cu cele mai importante misiuni și negocieri, iar, după moartea sa (în 1610), regenta Maria de Medici a apelat și ea la experiența și inteligența președintelui de Thou. În tot acest timp, în care a fost în vârtoarea evenimentelor, cu numeroase misiuni de îndeplinit, și-a găsit răgazul necesar pentru a-și pune în ordine materialele culese și pentru a oferi publicului prima parte a *Istoriei timpului său*.⁶

A adunat materialele de la profesorii cu care corespondea, sau le-a primit de la persoanele care au participat efectiv la evenimente, ori au fost martore la ele, dar a cercetat el însuși prin biblioteci și arhive. A început să scrie încă din 1591 și, în paralel, a continuat să întrețină o vastă corespondență cu numeroși oameni din străinătate, care îi ofereau documente, deoarece el nu vroia să se limiteze la istoria țării sale. În anul 1604, a publicat doar primele 18 cărți, precedate de o *Epistolă*, adresată lui Henric al IV-lea, în care își expunea scopul lucrării și își exprima sentimentele referitoare la religie și la guvernarea statului. Așa cum se aștepta, de altfel, tipărirea lucrării i-a adus o mulțime de dușmani. În anul

1609, prin decretul din 14 noiembrie, lucrarea a fost interzisă.⁷

Jacques-Auguste de Thou și-a continuat activitatea literară și se pare că, spre 1614, și-a scris *Memoriile*, pentru a-și justifica intențiile și pentru a-și apăra convingerile religioase.

O altă sarcină de care de Thou s-a achitat cu onoare a fost aceea de a avea grijă de biblioteca regelui.⁸ În perioada administrării acestei colecții de către de Thou, ea a devenit și mai prețioasă și s-a îmbogățit în anul 1599 cu biblioteca Caterinei de Medici, compusă din aproape 800 de manuscrise de valoare, cele mai multe grecești.⁹

Jacques-Auguste a avut propria bibliotecă, bogată, alcătuită cu mare grijă, pentru care a cheltuit foarte mult, dar care, în anul 1680, a fost vândută (o mare parte a cărților și peste 1000 de manuscrise au ajuns în biblioteca regelui).¹⁰

Bibliofilul remarcabil, a fost moștenitorul unei părți din colecția de cărți rare a lui Jean Grolier.¹¹ De Thou „și-a adunat în 40 de ani o bibliotecă de 1000 de manuscrise și 800 de volume tipărite pe care și-a imprimat diferite blazoane (în total 6), oglinzi ale momentelor mai importante din viața sa”.¹² Cărțile sale aveau legături sobre, discrete, dar de cea mai bună calitate. Biblioteca lui Jacques-Auguste de Thou a fost sporită și de unul din fiii săi.¹³ Catalogul Quesnel, redactat în 1679, în vederea vânzării bibliotecii, înregistrase 13 000 de volume.¹⁴

Jacques-Auguste de Thou a murit în anul 1617, obosit de intrigi, de obstacole, întristat de moartea celei de-a doua soții și măcinat de boală. Presimțindu-și moartea, și-a scris el însuși în limba latină un epitaf, pentru a-i fi pus pe mormânt. Familia de Thou s-a stins în anul 1746.¹⁵

Magistratul și diplomatul Jacques-Auguste de Thou, modest, sincer, bun psiholog, este depășit de istoricul Jacques-Auguste de Thou. El va rămâne pentru posteritate prin scrierile sale. Încă din tinerețe, el afirma că s-a născut „pentru a scrie istoria, ale cărei precepte și exemple sunt menite să regleze viața și s-o facă fericită”.¹⁶ Referitor la opera sa, el spunea: „Dumnezeu mi-e martor că am scris cu cea mai mare exactitate și fără părtinire și nu am avut în vedere decât gloria și folosul public”.¹⁷

Așadar, bine documentat, imparțial, de Thou și-a dat măsura valorii sale în *Historia sui temporis*, lucrare ce cuprinde evenimentele dintre anii 1543 și 1607 (138 de cărți). primele 18 cărți (1543-1560) au apărut în anul 1604, la Paris, in-folio, cu titlul *Historiarum sui temporis pars prima*; partea a doua (1560-1572) a apărut în 1606; a treia (1572-1574), în 1607; a patra (1574-1584), în 1608; ultimele cărți (1584-1607) au fost terminate câțiva ani mai târziu, după *Memoriile sale*, de către Nicolas Rigault și Pierre Dupuys (1620, 5 volume, in-folio).¹⁸

Memoriile sale, scrise tot în latină, au fost redactate în parte de de Thou și în parte de N. Rigault, după notele și manuscrisele sale și au fost inserate la sfârșitul celor 5

voluma și au apărut separat, un secol mai târziu (în 1711, in-4°).

Prima ediție completă a operei lui de Thou este cea de la Londra (1733, 7 volume, in-folio, ediție excelentă, îngrijită de Samuel Buckley și Thomas Carte). Această ediție a stat la baza traducerii în franceză de către Georgeon Desfontaine, Lebeau și alții, apărută la Londra (Paris), în 1734 (16 volume, in-4°). *Memoriile* au fost traduse separat în franceză, de către Petitot și Michaud, în *Collection des mémoires pour servir à l'histoire de France*. În Olanda, a apărut, cu titlul *Thuanus restitutus*, un volum cu bucăți tăiate din edițiile succesive. *J.-A. Thuanii historiarum continuatio* (1607-1628) a apărut la Frankfurt, în 1628, in-folio. Du Ryer, în 1659, dăduse și el o traducere a primelor 50 de cărți (3 volume, in-folio). O ediție prescurtată (10 volume, in-12°) a fost alcătuită de Raymond de Sainte-Albine, în 1759. „Această istorie este cel mai important monument de acest gen pe care ni l-a lăsat secolul al XVI-lea; ea ar deține în literatura noastră istorică un loc eminent dacă autorul nu ar fi avut nefericita idee de a o scrie în limba latină.”¹⁹ Chiar dacă a scris-o în limba latină și nu în franceză *Istoria* lui de Thou a fost apreciată de contemporanii săi (I. Casaubon, Jos. Scaliger, P. Pithou, Ant. Loysel, N. Rapin, Ronsard, P. Dupuys și alții), iar „toți autorii care au scris [despre] istoria Franței au privit lucrarea președintelui de Thou ca pe sursa de inspirație cea mai sigură pentru cunoașterea evenimentelor secolului al șaisprezecelea; Bayle o proclama o capodoperă; Bossuet invocă neîncetat autoritatea *marelui autor, a istoricului fidel*”.²⁰

Atras în mod deosebit de cultura latină, de Thou a lăsat și un volum de poezii latine, o operă din tinerețe: *Metaphrasis poetica librorum sacrorum aliquot* (Tours, 1588, in-12°) și *Poemata sacra* (Paris, 1599, in-12°).²¹ A scris și o carte despre vânătoare, cu titlul *Hieracosophion sive De Re accipitraria* (Paris, 1584). Aceasta i-a fost dedicată lui Michel Hurault de L'Hospital, nepotul cancelarului cu același nume, consilier în parlamentul de la Paris, prieten cu de Thou și mare amator de vânătoare cu șoimi. Lucrarea a fost tradusă în versuri, în limba italiană de către Bergantini (Veneția, 1735, in-4°).²²

Historia sui temporis, operă ce constituie „un model de erudiție și de obiectivitate”²³, se păstrează și în câteva importante biblioteci transilvănene. Până în această etapă a cercetării noastre, am identificat peste 20 de exemplare, tipărite între anii 1604 și 1628, exemplare care se află la: Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca; Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca; Biblioteca Județeană Mureș, Biblioteca „Teleki-Bolyai” din Târgu Mureș; Biblioteca Națională a României, Filiala „Batthyaneum” din Alba Iulia și la Biblioteca Documentară a Muzeului Orășenesc de Istorie Bethlen din Aiud. De asemenea, valoroasa ediție de la Londra, din 1733 se păstrează în 2 exemplare la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca.

Historia sui temporis merită întreaga noastră atenție și

datorită faptului că în ea de Thou descrie și „evenimentele petrecute în țara noastră între 1546 și 1560, precum și victoria lui Mihai Viteazul la Călugăreni.”²⁴ Pagini din ea au fost traduse de Al. Papiu-Ilarian în *Tesauru de monumente istorice pentru România* (București, 1862).²⁵ Această operă este considerată un „model al unei istorii contemporane rareori egalat”²⁶, operă scrisă într-o „latină pură, sobră, elegantă”²⁷, care domină întreaga ei epocă.

Prezența lucrărilor lui Jacques-Auguste de Thou în câteva biblioteci din Transilvania denotă interesul intelectualilor noștri pentru operele acestui istoric francez renașterist încă din prima jumătate a secolului al XVII-lea.²⁸

Note:

1. Pentru Renașterea franceză, unii cercetători propun perioada 1480-1624. Vezi *Littérature française. La Renaissance*, vol. I, 1480-1548, Yves Giraud, Marc René Jung, Paris, B. Arthaud, 1972; vol. II, 1548-1570, Enea Balmas, Paris, B. Arthaud, 1974; vol. III, 1570-1624, Jacques Morel, Paris, B. Arthaud, 1973. Această perioadă o vom lua și noi în considerare.
2. Pompiliu Teodor, *Introducere în istoria istoriografiei universale*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 101.
3. Vezi *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente. [colaboratori]: Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard, Editeur, 1951, p. 664.
4. Amiralul Gaspard de Coligny s-a convertit la Reformă și a devenit unul din șefii mișcării protestanților. A fost printre primele victime ale masacrului. Vezi *Nouveau Petit Larousse*, Paris, Librairie Larousse, 1968, p. 1258.
5. *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., ouvrage entièrement neuf, rédigé par une société de gens de lettres et de savants*, vol. XLV, A Paris, chez Michaud Frères, libraires, de l'Imprimerie de L. G. Michaud, 1826, p. 502.
6. Vezi Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire universel du XIX-e siècle français, historique, géographique, ..., vol. I – XV + III vol. Suppléments*, Paris, Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1865 – 1890, vol. XV, Paris, 1876, p. 160; *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 501-503; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres*, sous la direction de M. Berthelot, vol. I – XXXI, Paris, H. Lamirault et C-ie, Editeurs, 1885-1902, vol. XXXI, p. 40; *Grand Larousse encyclopédique en dix volumes*, Paris, Librairie Larousse, 1960, vol. X, p. 319.
7. Vezi *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 503-505.
8. De Thou a fost însărcinat cu conducerea bibliotecii regale în anul 1593, după moartea lui Jacques Amyot. Umanistul și prelatul catolic Jacques Amyot (1513-1593) avusese în grijă această bibliotecă între anii 1567-1593. Vezi *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle, op. cit.*, p. 453.
9. Toți regii au colecționat cărți, dar primul care a avut ideea de a organiza o bibliotecă pe principii metodice a fost Carol

al V-lea și a instalat-o la Luvru. Biblioteca regelui, embrion al Bibliotecii Naționale, există din timpul lui Ludovic al XII-lea, care a reunit cărțile familiei sale cu cele ale lui Carol al VIII-lea la Blois. Din ordinul lui Francisc I, biblioteca a fost mutată la Fontainebleau, unde se afla și biblioteca sa personală. Aici, condusă de Guillaume Budé (între 1522 și 1540), ea s-a îmbogățit cu însemnate fonduri de manuscrise, cumpărate mai ales din Italia și din Orient și prin crearea depozitului legal pentru cărțile tipărite (în 1537). După Budé, Biblioteca regală a fost condusă de Pierre Duchâtel (din 1540 până în 1552), apoi de matematicianul Pierre de Montdoré (din 1552 până în 1567), apoi de Jacques Amyot (din 1567 până în 1593). Spre 1570, Biblioteca regală a fost mutată la Paris, la Luvru, apoi, în 1594 a fost instalată la Colegiul din Clermont, unde va rămâne până în 1604. Sub direcția lui de Thou, a fost reinnoită și întărită legislația lui Francisc I referitoare la depozitul legal, de atunci, Biblioteca regală s-a îmbogățit cu toate noutățile apărute în Franța, a crescut rapid, iar, în 1735, a fost deschisă publicului. Vezi Albert Flocon, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 324 – 325; *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, op. cit., p. 453.

10. Vezi *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 505; *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, op. cit., p. 665.

11. Vezi Elena Maria Schatz, *Cărți provenind din vestite colecții franceze în fondurile Bibliotecii Centrale de Stat*, în *Biblioteca și cercetarea*, X, 1986, p. 366.

12. Ibidem.

13. Vezi *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, op. cit., p. 665.

14. Vezi Elena Maria Schatz, op. cit., p. 367.

15. Vezi *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 505.

16. Ibidem, p. 506.

17. Ibidem, p. 507.

18. Nicolas Rigault și Pierre Dupuys au fost însărcinați prin testament, de către Jacques-Auguste de Thou, să-i termine lucrarea; ei i-au îndeplinit dorița în anul 1620. Vezi *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 510.

19. *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, op. cit., p. 40. Vezi și Pierre Larousse, op. cit., p. 161.

20. *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 507.

21. Este același volum cu două titluri; el conține câteva parafraze ale *Psalmilor* și *Ode*, din care două au fost foarte apreciate. Vezi Pierre Larousse, op. cit., p. 161.

22. Vezi *Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., op. cit.*, p. 508 – 511; Pierre Larousse, op. cit., p. 160 – 161; *La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné...*, op. cit., p. 40; *Grand Larousse Encyclopédique en dix volumes*, op. cit., p. 319.

23. *Histoire de la littérature française*, vol. I, coordonator Angela Ion, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982, p. 146.

24. *Dicționar istoric critic. Literatura franceză*, coordonator Angela Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 50.

25. Vezi ibidem, p. 50 – 51.

26. *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle*, op. cit., p. 664.

27. Ibidem.

28. Într-o altă lucrare, vom reveni cu amănunte despre edițiile operelor lui Jacques-Auguste de Thou prezente în mari biblioteci transilvănene.

Bibliography:

- Barbiche, Bernard, *Le régime de l'édition (The regime of the edition, p. 457-471)*, in: *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle (The history of the French edition...)*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989.
- Biographie universelle, ancienne et moderne, ..., ouvrage entièrement neuf, rédigé par une société de gens de lettres et de savants (Universal biography, old and modern...)*, vol. XLV, A Paris, chez Michaud Frères, libraires, de l'Imprimerie de L. G. Michaud, 1826.
- Dictionnaire des Lettres Françaises. Le seizième siècle (Dictionary of French letters. The sixteenth century)*, publié sous la direction de Monseigneur Georges Grente. [colaboratori]: Albert Pauphilet, Louis Pichard, Robert Barroux, Paris, Arthème Fayard, Editeur, 1951.
- Flocon, Albert, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea (The universe of books...)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976.
- Fondul Migazzi. Surse documentare. I Catalogul cărților cardinalului Christophor Migazzi. II Indexul tipăriturilor migazziene (The Migazzi collection. Documentary sources. I The book catalogue of cardinal Christophor Migazzi. II The index of the Migazzi prints)*, vol. I-II, ediție prefațată și îngrijită de Ileana Dârja, Alba Iulia, Biblioteca Națională a României. Filiala „Batthyaneum” Alba Iulia, 1998.
- Grand Larousse encyclopédique en dix volumes (Encyclopedic Great Larousse in ten volumes)*, Paris, Librairie Larousse, 1960.
- Histoire de la littérature française (History of the French literature)*, vol. I, coordonator Angela Ion, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982.
- La Grande Encyclopédie. Inventaire raisonné des sciences, des lettres et des arts, par une société de savants et de gens de lettres (The Great Encyclopedia...)*, sous la direction de M. Berthelot, vol. I – XXXI, Paris, H. Lamirault et C-ie, Editeurs, 1885-1902, vol. XXXI.
- Larousse, Pierre, *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle français, historique, géographique (The universal Great Dictionary of the XIXth French century...)*, ..., vol. I – XV + III vol. Suppléments, Paris, Administration du Grand Dictionnaire Universel, 1865 – 1890, vol. XV, Paris, 1876.
- Martin, Henri-Jean, *Classements et conjonctures (Classifications and circumstances, p. 529-563)*, in: *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle (The history of the French edition...)*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989.
- Martin, Henri-Jean, *Livres et société (Books and society, p. 643-670)*, in: *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle (The history of the French edition...)*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989.
- Puiu, Sidonia, Daisa, Dora, *Biblioteca lui Timotei Cipariu. Catalog (The library of Timotei Cipariu. Catalogue)*, I-V, Cluj-Napoca, Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, 1990, vol. V.
- Schatz, Elena Maria, *Cărți provenind din vestite colecții franceze în fondurile Bibliotecii Centrale de Stat (Books from the famous French collections in the Central State Library)*, in: *Biblioteca și cercetarea*, X, 1986.
- Teodor, Pompiliu, *Introducere în istoria istoriografiei universale (Introduction in the history of the universal historiography)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000.
- Toulet, Jean, *Les reliures (The bindings, p. 629-638)*, in: *Histoire de l'édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle (The history of the French edition...)*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989.